

АГРОТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НА СЕЛІ

В. ДУГА

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

У статті проаналізовано відмітні риси, закономірності, проблеми жіночої зайнятості на сільських територіях з урахуванням гендерного чинника. Визначено численні перешкоди, низку об'єктивних причин, що стримують розвиток жіночого підприємництва. Окреслено напрями забезпечення зайнятості жінок на селі, одним з яких є агротуризм. Досліджено мотиви, що спонукають жінок вести агротуристичну діяльність. Запропоновано активні заходи, для того щоб жінки стали економічно незалежними і змогли скористатися можливостями агротуристичної діяльності.

В статье проанализированы отличительные черты, закономерности, проблемы женской занятости на сельских территориях с учетом гендерного фактора. Определены многочисленные препятствия, ряд объективных причин, сдерживающих развитие женского предпринимательства. Очерчены направления обеспечения занятости женщин на селе, одним из которых является агротуризм. Исследованы мотивы, побуждающие женщин заниматься агротуристической деятельностью. Предложены активные меры, для того чтобы женщины стали экономически независимыми и смогли воспользоваться возможностями агротуристической деятельности.

The distinctive features, patterns, problems of female employment in rural areas, are analyzed in the article, considering the gender factor. Numerous barriers, a number of objective reasons that hamper the development of women's entrepreneurship are determined. The directions of women's employment in rural areas, one of which is presented as agritourist, are shown, the reasons that motivate women to be engaged in agritourist activities are investigated. Active measures to ensure women to become economically independent and to be able to take advantage of agritourist activity opportunities are proposed.

Ключові слова: *можливості сільських жінок, «фемінізація бідності», жіноча зайнятість, агротуризм, підприємницька діяльність.*

Постановка проблеми. Економічні реформи в аграрному секторі економіки України зумовили різке зменшення обсягів агропромислового виробництва, погіршення фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, збільшення частки збиткових господарств, що призвело до значного скорочення робочих місць. Основний тягар реформ і їх соціальні витрати лягли на сільських жінок. За умов слабого державного регулювання ринкових відносин істотно погіршилось їхнє соціально-економічне становище, загострилася проблема зайнятості, посилилася дискримінація жіночої праці. Значна частина жінок у працездатному віці виявилися безробітними і змушені працювати в малоприбутковому немеханізованому особистому підсобному господарстві. Не ліпша ситуація й у працюючих жінок: трудове перевантаження, несприятливий режим і погані умови праці, вкрай низька оплата важкої фізичної праці, що не відповідає фізіологічним особливостям жіночого організму. Одночасно зростає відносна сільська бідність, працездатне й енергійне сільське населення мігрує в міста. Це призводить до обезлюднення багатьох сільських територій, втрати такого національного

інституту, як сільський спосіб життя, сільські родина, культура, традиції.

Вирішити проблему зайнятості здатна підприємницька діяльність. Однак становлення жіночого підприємництва на сільських територіях відбувається сповільненими темпами, постійно наштовхуючись на низку соціальних, економічних та юридичних бар'єрів. Жінка, як суб'єкт підприємництва, стикається з гендерними стереотипами та подвійними гендерними стандартами. Визнання та підвищення економічної значущості, соціального статусу сільських жінок, які сьогодні утворюють ключову групу сільських безробітних, вимагають застосування нового концептуального підходу щодо забезпечення їх самореалізації та ефективного професійного розвитку.

Брак конкретних даних і недостатній рівень вивченості ситуації обумовили дослідження, що стосується забезпечення рівних прав і можливостей для участі чоловіків і жінок в економічних процесах, а також подолання обмежень у створенні власного бізнесу, зокрема з метою ідентифікації гендерних потреб його учасників. Необхідність створення сприятливих економічних і соціальних умов зайнятості жінок на селі й недостатньо обґрунтовані розробки з даної проблема-

тики обумовили актуальність вибраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення та розвитку жіночої підприємницької діяльності, гендерні аспекти розвитку сільського підприємництва описано в працях таких учених, як Н. Сакова, Н. Лавриненко, Н. Олійник, М. Сайкевич, Т. Скиба [8; 9; 12; 13; 17; 18]. Проте за умов ринкових трансформацій сільської економіки, проведення аграрних реформ наявні дослідження потребують дальшого поглиблення, зокрема в частині обґрунтування напрямів і перспектив розвитку сільського жіночого підприємництва.

Постановка завдання. Для інноваційного розвитку сільських територій та вирішення проблем сільських поселень потрібний розвиток несільськогосподарських видів діяльності, які могли б залучити жіночі кадрові ресурси, що не задіяні в аграрному секторі (наприклад, агротуризм, ремесла, ринок послуг).

Мета дослідження — обґрунтувати роль несільськогосподарських видів діяльності, а саме агротуризму як напряму зайнятості, окреслити способи поліпшення соціально-економічного становища сільської жінки за сучасних умов. При цьому вбачається за доречне зробити акцент на орієнтації моделі підприємницької діяльності на умовах гендерної рівності і забезпечення на цій основі стійкого розвитку сільської економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна за своїми природними умовами має потужний потенціал розвитку сільського господарства. Аграрний сектор і далі залишається важливим елементом економіки розвинених країн, оскільки є основним виробником продуктів харчування, гарантуючи продовольчу, а отже, стратегічну безпеку. Проте, як і в усьому світі, частка сільського населення в Україні й далі знижується. У сільській місцевості мешкає третина загальної чисельності населення, більшість якого — жінки. Чисельність сільського населення в Україні станом на 1 січня 2016 р. становила 13175,5 тис. осіб, у 2011 р. — 14336,9 тис. осіб; міського — 29585,0 тис. осіб у 2016 р. та 31441,6 тис. осіб — у 2011 р. Середні й малі сільські поселення все ще стикаються з депопуляцією населення. Найгострішими проблемами на селі є брак мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та вимирання сіл. Ці негаразди перейшли вже припустиму межу, набувши статусу загрози національній безпеці України.

Кількість зареєстрованих безробітних в Україні з числа кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства у січні–вересні 2016 р. становила 11,2 тис. осіб, потреба роботодавців у працівниках даних професійних груп у цей період досягла 0,7 тис. осіб. Тому виходить, що навантаження зареєстрованих безробітних з їх числа на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) у січні–вересні 2016 р. було 154 особи. Для порівняння — середнє наван-

таження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць різних професійних груп — 60 осіб.

Середньорічна заробітна плата в сільському господарстві найнижча серед галузей економіки. Низький рівень заробітної плати в аграрному секторі порівняно з іншими секторами економіки також характерний для України, що робить сільське господарство малопривабливою галуззю для молодих фахівців. Після закінчення вишів випускники прагнуть залишитися працювати і жити в містах. Так, середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві України у січні–листопаді 2016 р. дорівнювала 3874 грн, тимчасом як у промисловому секторі економіки вона становила 5790 грн і 5070 грн у середньому в економіці країни. Це, звичайно, створює репутацію аграрного сектору як галузі з низькооплачуваною роботою.

Як найменш конкурентоспроможна частина зайнятого населення, сільські жінки найбільше відчувають соціально-економічні наслідки реформ на селі. Перехід від централізованої планової економіки до вільного ринку спричинив зростання гендерної нерівності на пострадянському просторі, що призвело до «фемінізації бідності» — сільські жінки опинились у числі найбільш знедолених. Втративши низку соціальних гарантій, що існували в соціалістичній системі, нині ці жінки домінують у сегменті безробітних. Гендерні функції знижують рівень участі жінок на ринках праці, обмежуючи сферу їх зайнятості більш нестабільними і низькооплачуваними роботами в сільському господарстві. Тепер сільське господарство не пропонує рівних можливостей. Причинами такої незбалансованої структури можуть бути більш низький інтерес жінок до певних робіт, їхня фізична обмеженість і менша кількість пропозицій роботи, що підходить саме для жінок. Тому вони шукають роботи поза аграрного сектору, усвідомлюючи, що робота в останньому часто вимагає великих фізичних навантажень, і при цьому фінансовий результат менш привабливий порівняно з іншими секторами економіки (табл. 1).

На превеликий жаль, перспективи зайнятості сільських жінок украй обмежені. Як і всюди, в основному жінки відповідають за виховання дітей, приготування їжі й догляд за хворими членами родини. Жінки на селі відіграють найважливішу роль, прагнучи гарантувати продовольчу безпеку, — ведуть домашні господарства, обробляють присадибні ділянки, готують їжу, сприяють збереженню біологічного різноманіття. Працюючи за найманням, значну частину свого заробітку, причому більшу, ніж чоловіки, жінки витрачають на придбання продуктів харчування для своїх родин. Водночас існують і неповні родини, де самотні матері виховують дітей самотужки, без моральної та матеріальної підтримки з боку чоловіка. У цьому разі доходи жінок, зайнятих у сільгоспвиробництві, не тільки низькі, але й недостатні для задоволення потреб родини. За статистикою в більшості неповних родин у сільській місцевості є тільки матір [4].

Тож аграрний сектор є непривабливим для жінок, і вони намагаються знайти роботу в промисловому комплексі, у сфері послуг, де рівень заробітної плати вищий, а робота не передбачає великих фізичних навантажень та сконцентрована в містах. Це, природно, призводить до міграції економічно активного населення. Є багато причин, з яких сільські жінки мігрують і за межі країни. Найчастіше це рятування родини від бідності, також це може бути й уникнення насильства, пошук нових можли-

востей. Утім міграція за кордон не завжди є правильним рішенням, адже жінки там часто виконують роботу в незадовільних умовах, одержують низьку заробітну плату, позбавлені соціальних гарантій, стають жертвами дискримінації, експлуатації, насильства. Разом з тим зниження кількості жінок у сільськогосподарському секторі може спровокувати труднощі в плані оновлення поколінь.

Виходячи з цього уряд планує збільшити соціально-економічну незалежність жінок, створити для них

Таблиця 1

Середньомісячна заробітна плата жінок та чоловіків за видами економічної діяльності у 2013–2016 рр., грн

Вид діяльності	Нараховано в середньому штатному працівникові							
	жінці				чоловіку			
	2013	2014	2015	9 місяців 2016 р.	2013	2014	2015	9 місяців 2016 р.
Усього	2866	3037	3631	4301	3711	3979	4848	5789
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство з них	2134	2283	2875	3446	2429	2670	3488	4316
сільське господарство	2070	2226	2767	3272	2364	2589	3307	4029
Промисловість	2946	3164	3915	4672	4227	4456	5283	6247

Таблиця 2

Нерівні можливості чоловіків і жінок залежно від виду зайнятості

Вид зайнятості	Чоловіки	Жінки
Підприємницька діяльність	<ul style="list-style-type: none"> ✓ реалізація власних інтересів ✓ сприяння задоволенню потреб громади ✓ залежить від активності державної підтримки 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ орієнтир на забезпечення особистих потреб та добробуту родини ✓ залежить від досвіду, основного джерела доходів, участі ✓ розглядається як альтернатива безробіттю або веденню домогосподарства
Тваринництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ займаються скотарством ✓ мають велике поголів'я худоби ✓ часто використовують велику рогату худобу як тяглову силу ✓ доходи від тваринництва достатні 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ здійснюють виробництво яєць, молока і птиці ✓ володіють набагато меншим поголів'ям худоби ✓ доходи жінок від тваринництва значно нижчі, ніж у чоловіків ✓ часто не контролюють доходу від зазвичай дрібних тварин, яких вони вирощують ✓ мають менше рогатої худоби, яку можна використати як тяглову силу
Спеціалізовані види діяльності (інкубація одноденних курчат, роздрібний збут)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ не беруть участі у копіткій праці, яка потребує значного часу, терпіння 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ відіграють помітну роль у всіх випадках, де є потреба у копіткій напівкваліфікованій праці
Кустарний рибний промисел (рибальство)	<ul style="list-style-type: none"> ✓ займаються рибальством ✓ продають копчену продукцію з тривалим терміном зберігання ✓ є головними постачальниками більш дорогої свіжої риби для переробки на експорт. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ зазвичай виробляють ту, що швидко псується, сушену або копчену рибу ✓ працюють для потреб міських і внутрішніх ринків
Рослинництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ частіше здійснюють комерційне виробництво с/г культур 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ вирощують традиційні сільськогосподарські культури
Зрощуване рисівництво	<ul style="list-style-type: none"> ✓ володіють сільськогосподарськими знаряддями праці 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ більшість не мають плуга ✓ мала кількість має прополувальні борони, сівалки або багатоцільові культиватори

постійне джерело доходу, намагаючись залучити їх у аграрний бізнес, фермерство. При цьому жінок найчастіше спонукає до підприємництва небажання залишати своє село, родину. Вони не хочуть шукати ліпшої долі за кордоном, доглядаючи чужих дітей та літніх людей. Жінки доводять, що реалізуватися можна і в Україні, займаючись органічним землеробством, агротуризмом, створюючи сільськогосподарські обслуговуючі підприємства тощо.

Сучасне сільське жіноче підприємництво, поряд із загальними характеристиками, має і свої відмітні риси. Проведене автором дослідження ключових тенденцій розвитку підприємництва на сільських територіях з урахуванням гендерного чинника дало змогу виявити особливості й закономірності цього процесу. І хоч ролі чоловіків і жінок у сільському господарстві залежать від конкретних умов, у більшості країн, що розвиваються, можна простежити певні закономірності (табл. 2, 3).

Отже, сільськогосподарська діяльність має чітко виражене гендерне забарвлення в структурі суспільства. Установлено, що підприємницька діяльність з-поміж жінок відбувається в менш сприятливих умовах унаслідок гендерних стереотипів суспільства, обмежень розподілу соціальних ролей тощо. У ринкові відносини сільські жінки вступили з гіршими проти чоловіків стартовими можливостями. Жіноче підприємництво найчастіше характеризується малим бізнесом, низьким стартовим капіталом і обмеженими можливостями для розширення [1; 7].

Між чоловіками і жінками існують значні відмінності в характері діяльності та розпорядженні вирученими коштами. Сільські жінки недостатньо поінформовані про можливості і методи організації власних підприємств, відчувають труднощі у розв'язанні юридичних і економічних питань. Переважання малих підприємств у жіночому бізнесі можна пояснити такими причинами.

Таблиця 3

Нерівні можливості чоловіків і жінок залежно від особливостей праці

Особливості праці	Чоловіки	Жінки
Розміри фермерських господарств	✓ ферми великих розмірів	✓ ферми менших розмірів
Вартість с/г знарядь виробництва	✓ мають дорогі і якісні знаряддя праці та обладнання	✓ вартість с/г знарядь становить лише 20–30 % від вартості знарядь праці й обладнання, що належать чоловікам
Доступ до каналів збуту	✓ ефективно використовують канали збуту, збільшуючи вартість ✓ виручають на 10–20 % більше за кілограм продукції	✓ відносна складність доступу до каналів збуту, які дозволяють збільшувати додану вартість ✓ домашні обов'язки заважають господарювати ефективно, реагувати на зростання цін на культури
Наявність транспортних засобів для збуту продукції на ринку	✓ частіше їздять на ринок продавати (мають свій транспорт) ✓ більш висока ціна за продукцію	✓ обмежена мобільність жінок через недостатній доступ до транспортної технології ✓ нема можливості перевезення зібраного врожаю в ринкові центри
Сезонність (використання робочої сили протягом року)	✓ як правило, забезпечені роботою протягом року	✓ виконують в основному ручні роботи, основний обсяг яких припадає на осінньо-літній період (у землеробстві) ✓ як тимчасові або сезонні працівники звільняються в першу чергу
Кваліфікація праці	✓ висококваліфікована механізована праця ✓ обіймають робочі місця, що потребують підготовки, і тому одержують вищу заробітну плату	✓ низькокваліфікована ручна праця позначається на рівні її оплати ✓ низькооплачувані види робіт у сфері переробки овочів, квітів, свинини, птиці тощо
Рівень освіти	✓ мають більш високий рівень освіти ✓ більший досвід роботи ✓ вищий заробіток	✓ мають більш низький рівень освіти і менший досвід роботи ✓ одержують нижчий заробіток ✓ мають менше можливостей наполягати на своїх умовах ✓ швидше погоджуються з низькою оплатою і невідповідними умовами праці
Використання купованих виробничих ресурсів	✓ частіше використовують добрива і високоврожайний насіннєвий матеріал	✓ імовірність використання добрив удвічі нижча

Скажімо, розширенню підприємства заважає пошук балансу між роботою та родиною, тобто жінки внаслідок «подвійної зайнятості» прагнуть знайти час і на роботу, і на родину. Безоплатна робота з ведення домашнього господарства, як і раніше, є основним обов'язком жінок. Вони порівняно з чоловіками мають менший доступ до виробничих ресурсів і меншу просторову мобільність. Стикаючись із конкретними гендерними проблемами і дискримінацією на сільських ринках праці, вони не можуть повною мірою реалізувати свої професійні та творчі здібності. Усунення «гендерного розриву» в сільському господарстві могло б принести значні вигоди суспільству завдяки підвищенню продуктивності сільського господарства, скороченню бідності і прискоренню економічного зростання [12; 18].

Так, існує низка об'єктивних причин, що стримують розвиток саме жіночого підприємництва (рис. 1). Ідеться про важливу роль жінок в економіці та про численні перешкоди, з якими їм доводиться стикатися. Жіноче підприємництво, незважаючи на високу економічну активність жінок, високий рівень освітньо-кваліфікаційного їх потенціалу, на жаль, не стало масовим явищем в Україні. Головною причиною цього можна вважати те, що жінки й досі наражаються на різноманітні бар'єри, зокрема соціально-психологічного характеру. Донині панує патріархальний світогляд, базований на стійких стереотипах, які поділяють роботу та професії на жіночі та чоловічі. Суспільство схильне розглядати жінку-підприємця, скоріше, як заробітчанку, що вимушена була розпочати підприємницьку діяльність під впливом обставин, на тимчасових засадах, а в разі поліпшення економічних умов вона повернеться до звичних видів діяльності за традиційним розподілом гендерних ролей [13].

З-поміж визначальних причин, що стримують зайнятність сільських жінок, назвемо такі: невідповідність здобутої освіти та потреб ринку праці у сільській місцевості, зокрема, через гендерні стереотипи щодо традиційно «жіночих» професій (учителька, бібліотекарка), для яких у селах небагато робочих місць; незацікавленість працедавців брати на роботу молодих жінок або жінок з дітьми; нерозвинутість мережі дитячих закладів; відсутність моделі «успішної жінки», яка перекидається парадигмою «вдалого заміжжя» [5; 8].

Особливо дорого обходиться ігнорування гендерних проблем для підвищення продуктивності й одержання прибутку в сільському господарстві з позиції невикористаних можливостей. Подібну високу ціну, наприклад, країни, що розвиваються, навряд чи можуть собі дозволити. Так, скажімо, для поліпшення стану здоров'я і харчування дітей у Кот-д'Івуарі потрібне збільшення доходу жінки всього на 10 дол. США, тоді як таке саме поліпшення потребує збільшення доходу чоловіків на 110 дол. США. У Кенії і Танзанії забезпечення жінок-підприємців такими самими коштами й освітою, як і чоловіків, могло б збільшити прибуток від бізнесу на 10–20 %.

Незважаючи на гучні заяви представників державної влади України про необхідність підвищення рівня життя і доходів працівників сільського господарства, суттєвого зростання їхньої заробітної плати не відбувається. Тому в міру того як сільське господарство відходить від натурального характеру виробництва і наближається до комерційного, майбутнє сільських мешканців залежатиме від їхньої здатності знаходити нові види зайнятості. Виникає потреба розвивати несільськогосподарське виробництво, що дає додатковий дохід порівняно з доходом, одержаним від сільськогосподарської діяльності. Практично в кожному регіоні розробляються програми розвитку несільськогосподарської зайнятості та чинні державні програми відродження села, що передбачають розвиток там підприємництва та підтримку підприємницької ініціативи [3].

Сектор послуг відкриває величезні можливості для розширення зайнятості. Туризм, народні промисли, ремесла, виробництво національних напоїв та продуктів харчування — ось основні напрями самозайнятості, що переходять у малий бізнес. Такі приклади створення робочих місць є секторами зростання в багатьох регіонах [6].

Так, одним з напрямів, для якого є безліч передумов в Україні і який має важливе значення на тлі спаду сільськогосподарського виробництва та зростання безробіття на селі, є агротуризм. Він розвинутий у багатьох країнах Європейського Союзу і здатний врятувати українське село від повного занепаду, міграції селян у міста і за кордон. Агротуристична діяльність спроможна задовольнити побажання двох сторін: створити нові робочі місця для мешканців села і забезпечити здоровий відпочинок городянам. Організація агротуризму, як показує досвід сусідніх країн, сприяє ефективному господарюванню, поліпшенню благоустрою та санітарного стану населених пунктів, сфери комунального, побутового та торговельного обслуговування, відродженню народних промислів тощо [2; 10].

У соціальному плані розвиток агротуризму передбачає залучення тих верств населення, яким важче знайти своє місце в умовах бурхливого розвитку ринкових відносин на селі, а саме жінок. Адже згідно зі світовою практикою 60 % зайнятих у цій сфері — жінки. Їх зайнятність агротуристичною діяльністю переважно альтернативна, але допомагає підвищити доходи і зміцнити позиції в домогосподарствах. Розвиток агротуризму дасть можливість створити робочі місця для жінок в агрооселях, невеликих сільських готелях, що обслуговуються однією родиною або з залученням додаткової робочої сили.

При цьому зайнятність агротуристичною діяльністю зазвичай не вимагає високої кваліфікації — для цього потрібні всього від 8 до 40 годин навчання. Плюсами даної діяльності для сільської жінки є додатковий зарібок, можливість перейти з неформального у формальний сектор економіки, розраховувати на адміністративну,

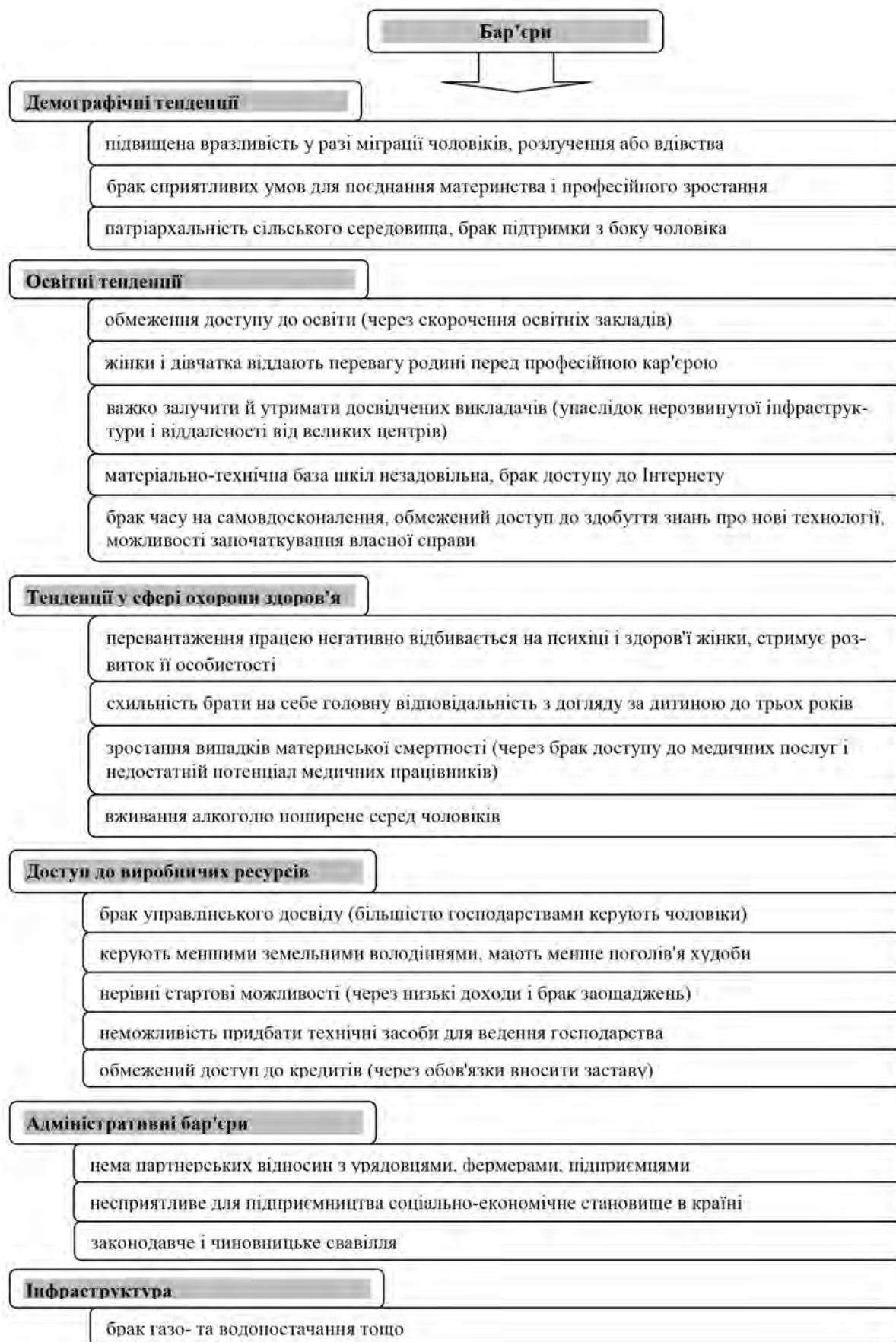

Рис. 1. Бар'єри, що стримують розвиток жіночого підприємництва

інформаційну та фінансову підтримку уряду, одержувати гранти і субсидії за програмами допомоги початківцям. Агротуризм є стимулом для приведення до ладу свого господарства, можливістю залучити до творчої праці дорослих працездатних членів родини, гарантує цікаве спілкування, підвищення освітнього рівня, активне вивчення іноземних мов. Вигідність бізнесу полягає в матеріальній незалежності жінки, можливості її професійного зростання, підвищенні самооцінки і самоутвердженні як особистості [11]. Головно, агротуризм стає джерелом доходів, яких сільська жінка в іншому разі могла б не мати взагалі.

Жінки володіють багатьма якостями, що позитивно впливають на зайнятість в агротуризмі (рис. 2). Вони по-іншому бачать економічну ситуацію, інакше організують свій бізнес (наприклад, з урахуванням своїх родинних обов'язків), використовуючи нетрадиційні підходи в діяльності тощо [9; 17].

Для того щоб жінки на селі могли скористатися плодами і можливостями агротуристичної діяльності, потрібно впроваджувати такі активні заходи (напрями діяльності):

- 1) вивчення ролі, активності, природного потенціалу сільських жінок у суспільному виробництві;
- 2) включення конкретних заходів з підтримки економічних прав і можливостей сільських жінок у стратегії розвитку сільських районів;
- 3) сприяння справедливим умовам зайнятості для чоловіків і жінок в агропромисловому комплексі, що вимірюється співвідношенням між їх зарплатами;
- 4) поліпшення інфраструктури в сільській місцевості (доступ до води в домогосподарствах, забезпечення наявності медичних центрів і дитячих садочків);
- 5) зміцнення інституту родини через підтримку родинних форм організації підприємницької діяльності;
- 6) зміна ставлення до праці у сільському господарстві, вироблення підходу до щоденної роботи з гнучким перерозподілом обов'язків, із взаємозамінністю як жінок, так і чоловіків;
- 7) просування відповідального батьківства, усунення гендерних перешкод, пов'язаних з побутовими обов'язками, непропорційним тягарем з догляду за родиною;
- 8) механізація робіт, допомога в освоєнні сучасних методів господарювання;
- 9) розробка програм професійної перепідготовки для жінок з дітьми;
- 10) реалізація навчальних програм, проведення тренінгів з метою розвитку підприємницьких навичок сільських жінок;
- 11) поширення ринкової інформації та агрономічних послуг для жінок-фермерів;
- 12) упровадження механізмів мікрокредитування тощо [14; 15].

Досвід показує, що перш ніж розпочати свій бізнес, жінки воліють брати участь у бізнес-тренінгах, органі-

зованих тільки для жінок. У рамках подібних програм варто забезпечити їх консультаціями фахівців, допомогти грамотно скласти бізнес-план та інші необхідні документи. Проте якщо бізнес уже організований, необхідний доступ до всіх ресурсів, які стосуються напряму їхньої діяльності. На першому етапі жінки відчувають потребу в консультаціях для ідентифікації власних умінь і потенціалу, підвищення довіри. При цьому особливу увагу слід приділити самотнім матерям, представникам національних меншин та жінкам з особливими потребами. Пізніше бажані спеціалізовані бізнес-курси, основною метою яких є сприяння в організації бізнесу. Вони мають передбачати:

- роз'яснювально-освітню роботу щодо того, як поліпшити якість свого життя, використовуючи місцеві ресурси;
- індивідуальні консультації про те, як відкрити власну справу, знайти джерела фінансування;
- консультації про те, як вести бухгалтерський облік;
- ознайомлення з правовими основами, оподаткуванням, маркетинговою діяльністю і побудовою стратегії просування агротуристичних послуг;
- надання інформації про міжнародний досвід організації та розвитку агротуризму, його правове регулювання.

Висновки та перспективи дальших досліджень.

Отже, обґрунтування ролі агротуризму як напряму розв'язання проблеми жіночої зайнятості на селі за сучасних умов, а також одержані в ході дослідження результати дають змогу сформулювати такі висновки.

Сільські жінки домінують у сегменті безробітних, гендерні функції обмежують сферу їхньої зайнятості більш нестабільними і низькооплачуваними роботами. Нерівні можливості чоловіків і жінок залежно від виду зайнятості простежуються у тваринництві, рослинництві, рисівництві та інших видах діяльності. Існує ціла низка освітніх, демографічних, адміністративних, інфраструктурних та інших бар'єрів, що стримують розвиток саме жіночого підприємництва.

Сучасний стан України, що характеризується безробіттям, депопуляцією сільського населення, вимагає пошуку нових варіантів несільськогосподарської зайнятості. Можливості для розширення зайнятості пропонує сектор послуг, одним з напрямів якого є агротуризм. Даний вид діяльності відкриває нові перспективи для сільських жінок.

Мотивами, що спонукають жінок вести агротуристичну діяльність, є збільшення доходу, потреба в перевірці свого потенціалу, гнучкий графік зайнятості тощо. Жінки мають цілий комплекс якостей, що особливо корисні для зайнятості в агротуризмі (терплячість, вміння долати труднощі, успішність під час нестабільності і т. ін.). Тому динаміка чисельності жінок-підприємців на сільських територіях може вийти на позитивну траєкторію зростання, але для

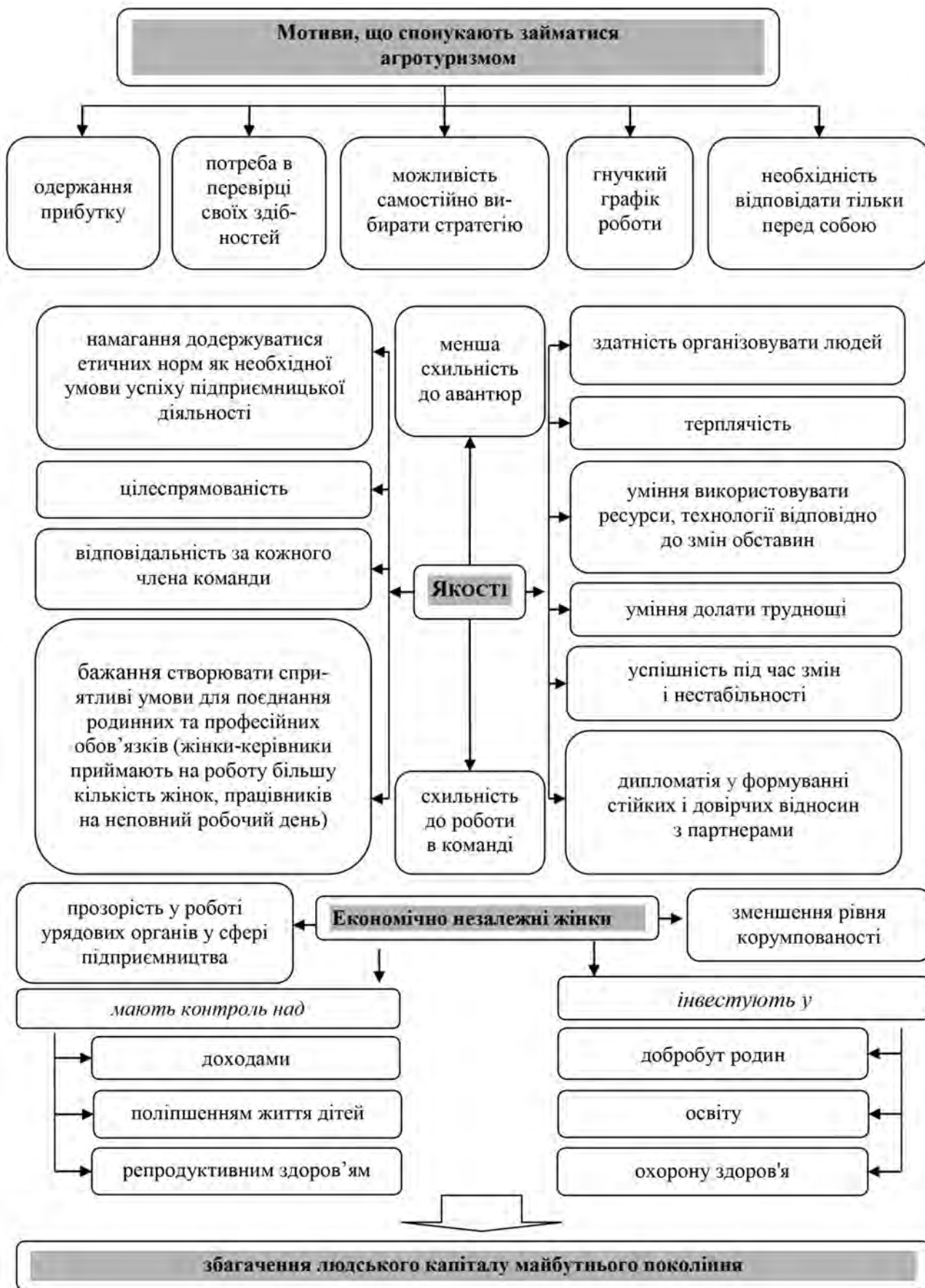

Рис. 2. Якості жінок, що позитивно впливають на зайнятість в агротуризмі

цього необхідно забезпечити стимулювання підприємницьких ініціатив серед жінок, упроваджувати програми сприяння їх реалізації.

Першорядними заходами, що допоможуть жінкам розпочати й ефективно здійснювати агротуристичну діяльність, є ретельний аналіз гендерних проблем у повсякденному житті, усунення гендерних перешкод, підтримка економічних прав і можливостей, зменшення непропорційного тягаря з догляду за родиною, поліпшення інфраструктури, розробка та реалізація програм професійної перепідготовки, проведення тренінгів. Жінку, безперечно, треба сприймати як рівного партнера зі стійкого розвитку. Накреслені заходи щодо досягнення гендерної рівності, розширення можливостей, стимулювання зайнятості в агротуризмі здатні поліпшити соціальне й економічне становище сільських жінок, підвищити їхню роль у домашньому господарстві, рівень їхньої самодостатності, дати можливість розкрити і реалізувати їхні здібності як у родині, так і на виробництві. Зайнятість в агротуризмі дозволить жінкам мати у своєму розпорядженні більше ресурсів, що будуть спрямовані на підвищення продовольчої безпеки, поліпшення харчування, підвищення рівня освіти та здоров'я дітей.

І головне — використання гендерного підходу не означає, що в агротуризмі мають бути задіяні тільки жінки. Для одержання більш ефективного результату актуальним вектором дальших досліджень стане аналіз наявних і розробка нових програм, спрямованих як на жінок, так і на чоловіків з огляду на їх ролі і можливості, що визначаються гендерною ознакою. Ми повинні надавати рівні права жінкам і чоловікам, намагаючись поліпшити становище жінок, не погіршуючи становища чоловіків. Це обумовить сплеск розвитку жіночого підприємництва на сільських територіях, стане вагомим потенційним чинником економічного зростання і позитивно вплине на економіку регіонів і країни загалом.

Література

1. Босак І. Женское предпринимательство в Украине / І. Босак // Теория и практика управления. — 2005. — № 8. — С. 16–21.
2. Волошенко С. С. Агротуризм як форма підприємництва в сільській місцевості регіону / С. С. Волошенко // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія «Економіка». — 2011. — Спецвип. 33. — Ч. 3. — С. 29–35.
3. Всі бізнесові операції зводяться до трьох слів: люди, продукт, прибуток. На першому місці стоять люди / ІКЖЦ. — К. : ФОП Москаленко О. М., 2013. — 24 с.
4. Гендер и развитие сельских районов в Восточной Европе и Центральной Азии: основные проблемы. — Рим : Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН, 2016. — 19 с.
5. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / за ред. Ю. І. Саєнко. — К. : Програма розвитку ООН в Україні, 2007. — 143 с.
6. Довгаль О. В. Сільський туризм як перспективний напрям підприємництва у соціально-економічному механізмі розвитку села / О. В. Довгаль // Бізнес-Інформ. — 2013. — № 4. — С. 316–320.
7. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес (жовтень 2011). — К. : Міжнар. фінансова корпорація, 2011. — 126 с.
8. Ісакова Н. Гендерні збіги та відмінності в діяльності й оцінках українських підприємців / Н. Ісакова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 2. — С. 144–153.
9. Підприємці-жінки в Україні: шлях у бізнес / Н. Ісакова, Л. Кавуненко, Ф. Велтер, Д. Смоллбоун // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 2. — С. 146–155.
10. Кундиус В. А. Перспективы развития агротуризма в регионе / В. А. Кундиус, В. В. Чермянина / Региональная экономика: теория и практика. — 2011. — № 9(192). — С. 40–46.
11. Куцмус Н. М. Методологічні особливості «гендеризації» процесу економічного розвитку / Н. М. Куцмус // Інноваційна економіка. — 2012. — № 7(33). — С. 31–36.
12. Лавриненко Н. Гендерный аспект развития малого предпринимательства / Н. Лавриненко, А. Рудик // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 3. — С. 111–135.
13. Олійник Н. Ю. Жіноче підприємництво в Україні: особливості та перспективи / Н. Ю. Олійник // Фінансовий простір. — 2015. — № 2(18). — С. 408–414.
14. Пачковський Ю. Ф. Інституціональні проблеми розвитку підприємницької активності в Україні (за результатами експертного опитування) / Ю. Ф. Пачковський, А. С. Лоза // Український соціум. — 2007. — № 4. — С. 105–113.
15. Розширення прав та можливостей сільських жінок: розробка гендерно-чутливого законодавства та національних програм / ІКЖЦ. — К. : ФОП Москаленко О. М., 2013. — 64 с.
16. Саблук Г. І. Соціально-психологічний фактор у житті сільської жінки / Г. І. Саблук // Економіка АПК. — 2016. — № 3. — С. 66–73.
17. Сайкевич М. І. Сільське жіноче підприємництво: реалії та перспективи / М. І. Сайкевич, Т. В. Скиба // Агросвіт. — 2014. — № 2. — С. 34–38.
18. Скиба Т. В. Гендерні умови розвитку сільського підприємництва / Т. В. Скиба // Гендерна проблематика та антропологічні перспективи. — Острогор : Видво Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. — С. 200–205.